

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia 17 (2019)

ISSN 2081-1861

DOI 10.24917/20811861.17.34

Bożena Koredczuk

Uniwersytet Wrocławski

ORCID 0000-0003-0388-9346

Międzynarodowa Interdyscyplinarna Konferencja Naukowa „Wojna i książka. Księgozbiory, biblioteki, wydawnictwa i twórcy podczas konfliktów zbrojnych i politycznych. Stan badań i perspektywy badawcze”. Poznań, 13–15 listopada 2019 roku

80 rocznica wybuchu II wojny światowej stała się okazją do zorganizowania w Poznaniu pierwszej interdyscyplinarnej konferencji naukowej o bardzo szeroko zakrojonym tytule „Wojna i książka”. Temat konferencji, bardzo prosty w swej konstrukcji, okazał się niezwykle trafny i nośny, a Poznań doskonałym miejscem na jej organizację. W Poznaniu znajdują się ważne dla nauki i kultury polskiej instytucje, posiadające długoletnią tradycję, takie jak istniejące od XIX wieku: Biblioteka Raczyńskich, założona w 1829 r., najstarsza z istniejących publiczna księżnica w Polsce, czy powstała w 1826 r. Biblioteka Kórnicka (od 1953 r.) PAN, a także obchodząca w tym roku stulecie swojej działalności Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu oraz jedno z najstarszych polskich towarzystw naukowych, działające nieprzerwanie od 1857 roku, jakim jest Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. W gronie organizatorów znalazło się także z racji podjętej na konferencji tematyki Muzeum Historii Polski i Polski Komitet Błękitnej Tarczy, powołany w 2002 r., będący organizacją mającą na celu ochronę dóbr kultury zagrożonych podczas konfliktów zbrojnych. Wszystkie te instytucje wspólnie uczestniczyły w przygotowaniach tej bardzo dobrze przebiegającej imprezy naukowej, która połączyła i zintegrowała środowisko naukowe i biblioteczne Poznania. Partnerami konferencji było ponadto Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich oraz Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów. Konferencja została objęta honorowym patronatem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudy, którego list do organizatorów konferencji został odczytany podczas uroczystego jej otwarcia przez jednego z pracowników Kancelarii Prezydenta. Również władze Poznania sprawowały patronat nad tym ważnym wydarzeniem naukowym, a także miały swój wkład w finansowanie tej konferencji. Patronami medialnymi były portale: dzieje.pl oraz sbp.pl, czyli portale: historyczny i bibliotekarski. W skład rady naukowej konferencji weszli wybitni przedstawiciele świata książki i muzeów: prof. dr hab. Barbara Bieńkowska, emerytowana pracownik Uniwersytetu Warszawskiego; prof. dr hab. Tomasz Jasiński, dyrektor Biblioteki Kórnickiej PAN, prof. UAM dr hab. Andrzej Gulczyński, prezes PTPN; prof. UKSW dr hab. Piotr Majewski z Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów; Robert Kostro, dyrektor Muzeum Historii Polski, prof. UKW dr hab. Ryszard Nowicki z Bydgoszczy, dr hab. Artur Jazdon i dr hab. Artur Wójcik oraz dr Małgorzata Dąbrowicz, wszyscy

są pracownikami Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, dr Monika Kunhke z Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz dr Agnieszka Łuczak z Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu.

Okazało się że tematyka konferencji jest rozległa i wielowątkowa, co spowodowało szeroki odzew w środowisku bibliotekarzy, archiwistów i muzealników, a także bibliologów, bibliotekoznawców, historyków, historyków sztuki i historyków literatury, prawników czy archeologów. Szerokie zainteresowanie tą konferencją potwierdziła duża liczba zgłoszonych referatów, zarówno przez uczestników krajowych, jak i zagranicznych, co zmusiło organizatorów do przeprowadzenia równolegle odbywających się sesji, podzielonych na interdyscyplinarne bloki tematyczne. Miało to swoją zaletę, udało się bowiem wszystkie zakwalifikowane referaty włączyć w tok obrad, wadą zaś był brak możliwości wysłuchania wszystkich wystąpień. Dodatkowo sprawy nie ułatwiały różne godziny, w których rozpoczynały się w obu budynkach poszczególne sesje, utrudniające uczestnictwo w wysłuchaniu pojedynczych, wybranych referatów, i droga, choć niedługa do przejścia, między dwiema instytucjami, będącymi miejscem obrad.

Opisana w zaproszeniu konferencyjnym problematyka koncentrowała się wokół bibliotek, księgozbiorów, spraw kultury, wydawnictw i twórców w czasach konfliktów zbrojnych i politycznych. Wiele uwagi starano się poświęcić na zaprezentowanie rozmaitych kategorii strat kulturalnych w obszarach związanych z książką. Główny nacisk położono na okres II wojny światowej, ale także zwrócono uwagę na konflikty wcześniejsze (np. potop szwedzki) i czasy bardziej współczesne (zimna wojna, wojna w Iraku). Natomiast szeroko rozumiana ochrona dziedzictwa kulturalnego w Polsce, Europie i na świecie prezentowana była od strony teoretycznej i praktycznej.

Trzydniowe obrady podzielono na sesje. W pierwszym dniu, 13 listopada (środa), dokonano uroczystego otwarcia konferencji, po czym odbyły się trzy sesje równolegle w dwóch miejscach: w niezwykle dostojnej i pięknej Sali Czerwonej Pałacu Działyńskich i Czytelni Komiksów i Gazet NOVA w Bibliotece Uniwersyteckiej, w sumie 6 sesji. W drugim dniu, czyli w czwartek, było podobnie, odbyło się 6 sesji, w piątek ostatnie 3 sesje miały miejsce już tylko w Pałacu Działyńskich. Łącznie w ciągu trzech dni odbyło się 15 sesji, podczas których wygłoszono 41 referatów, w tym aż 10 przez gości zagranicznych, z takich krajów, jak: Niemcy, Austria, Wielka Brytania, Łotwa, Szwecja, Stany Zjednoczone, Izrael. Językami konferencji były polski i angielski i, co należy szczególnie podkreślić, wszystkie referaty były tłumaczone jednocześnie, co bardzo ułatwiało odbiór prezentowanych treści. Większość wystąpień była wzbogacona o prezentacje multimedialne, obrazujące rozmiar zniszczeń i strat dóbr kultury w czasach wojen i konfliktów zbrojnych.

Wystąpienia uczestników konferencji w Pałacu Działyńskich rozpoczęły się od sesji, której tematem przewodnim była „Książka jako nośnik idei, ideologii i polityki” realizowanym także w sesjach drugiej i trzeciej. W pierwszej z nich zaprezentowano dwa referaty. Mgr Michał Gierke z Książnicy Pomorskiej im. S. Staszica w Szczecinie w wystąpieniu pt. *Na marginesie wojny polsko-szwedzkiej o Inflanty: polemika Daniela Cramera i Piotra Skargi widziana przez pryzmat książki*, omówił publikację tekstu kazania Skargi poświęconego poglądom na temat wojny i wygłoszonego w Wilnie na okoliczność wyprawy wojennej Zygmunta III Wazy. Publikacja ta wydana została po niemiecku przez teologa protestanckiego D. Cramera i opatrzona jego komentarzem.

Książka ta zapoczątkowała serię druków, w których ci dwaj kaznodzieje ścierali się na argumenty teologiczne, filozoficzne i filologiczne dotyczące wojny. Z kolei mgr Birgit A. Schulte z Fachinformationszentrum der Bundeswehr omówiła na konkretnych przykładach organizację systemu czytelnicy dla niemieckich żołnierzy frontowych w referacie pt. *Frontlektüre – zapewnienie niemieckim żołnierzom frontowym w czasie wojny: spojrzenie na książkowe formy rozrywki żołnierzy, od wojen kolonialnych po I wojnę światową*. Dla większości słuchaczy temat okazał się szczególnie interesujący, bowiem w czasie dyskusji zadano prelegentce kilka pytań. Drugą sesję otworzył bardzo ciekawe wystąpienie mgr Izabeli Olejnik z Katedry Judaistyki Uniwersytetu Wrocławskiego nt. „*Ludzie bez książek i książki bez ludzi*”. O zagładzie książek żydowskich i próbach ich ratowania w czasie II wojny światowej, w którym przedstawiła proces niszczenia przez Niemców wszelkich przejawów żydowskości, w tym książek i bibliotek, jeszcze kilka lat przed wybuchem II wojny światowej. Problem ten został omówiony na przykładzie trzech ośrodków miejskich, czyli Łodzi, Warszawy i Wilna. Dr Małgorzata Ptasńska z biura Badań Historycznych IPN omówiła rolę i miejsce książki w powojennej rzeczywistości polskiej emigracji niepodległościowej w latach 1945–1953 w referacie o tym samym tytule. Sesja trzecia była poświęcona skutkom II wojny światowej dla świata książki i życia społeczno-literackiego i tu były bardzo interesujące wystąpienia. Prof. Marek Sroka z University of Illinois przedstawił *Misję Biblioteki Kongresu USA w Europie oraz przejmowanie, konfiskatę i zwrot księgozbiorów niemieckich w kontekście denazyfikacji w latach 1946–1947*, a prof. UKW w Bydgoszczy Mariusz Zawodniak od strony badacza literatury zaprezentował *Książkę w tuż powojennym życiu społeczno-literackim Polski*. Książka literacka była często wykorzystywana jako element polityki kulturalnej, problem ten wzbudził żywą dyskusję wśród słuchaczy. Podsumowując te obrady, można zauważyć, iż należało nieco inaczej tematycznie poukładać omówione wyżej referaty wygłoszone w poszczególnych sesjach. Głównie chodzi o drugi referat w sesji pierwszej i pierwszy w sesji drugiej. Prezentacja tematu dotyczącego organizacji bibliotek dla żołnierzy niemieckich do okresu I wojny światowej, a następnie, nawet po przerwie, o książce żydowskiej i jej niszczeniu przez Niemców podczas II wojny światowej niekoniecznie ze sobą pasowało.

W tym samym dniu obrady toczyły się równolegle w Bibliotece Uniwersyteckiej, także w podziale na trzy sesje. Pierwsza zatytułowana „*Jak badać utracone księgozbiory? Problemy źródłoznawcze i metodologiczne*” objęła cztery referaty, w których na konkretnych przykładach omówiono losy bibliotek przemieszczonych w czasie II wojny światowej. Mgr Bettina Farack z Uniwersytetu im. Humboldtów w Berlinie przedstawiła przypadek księgozbioru Leo Baecka, który splądrowano w 1943 r., a następnie przekazano do Berlińskiej Biblioteki Państwowej (referat pt. *Jak poszukiwać utraconego księgozbioru?*) i wskazała metody jego identyfikacji. Z kolei mgr Antonia Bartoli z British Library w Londynie przedstawiła sposób identyfikacji obiektu Davis 849 z kolekcji British Library, który został zrabowany w 1940 r. z Biblioteki Ordynacji Zamojskich w Warszawie (*Z Warszawy do Krakowa i z powrotem: przypadek obiektu Davis 849*), a prof. UKW w Bydgoszczy Zdzisław Gębołyś pokazał, jak trudne do naprawienia są straty i zniszczenia, które dotknęły Bibliotekę Śląską w Katowicach (*Biblioteki mają swoje losy. Okupacyjne losy biblioteki Śląskiej w Katowicach*). Natomiast o ochronie zbiorów i planach ewakuacyjnych na wypadek konfliktów zbrojnych traktował referat dr Madeleine Reynolds

z Uniwersytetu w Glasgow pt. *Ochrona bibliotek w okresie konfliktów: budowa trwałych ram ochrony pisemnego dziedzictwa kulturowego*, w którym szeroko wykorzystano teorię kultury organizacyjnej jako narzędzie do badania bibliotek. Sesję drugą „Wojny polsko-szwedzkie w XVII w. i ich konsekwencje w obszarze bibliotek” zdominowali z bardzo interesującymi referatami goście zagraniczni, głównie ze Szwecji i Łotwy. Już same tytuły referatów zawierają informacje na temat tego, czego one dotyczyły. Dwoje prelegentów było z Biblioteki Uniwersytetu w Uppsali: dr hab. Peter Sjökvist przedstawił *Grabież zabytków piśmiennictwa w Uppsali – aspekty praktyczne*, a mgr Helena Backman omówiła *Materialne dowody istnienia księzek polskich z XVII w. w księgozbiorach szwedzkich – przemieszczanie się zbiorów, ich postrzeganie i ochrona*. Natomiast mgr Laura Kreigere-Liepina z Łotewskiej Biblioteki Narodowej zaprezentowała współcześnie realizowany projekt identyfikacji i rejestracji księgozbiorów przeniesionych do Szwecji w 1621 roku z biblioteki kolegium jezuickiego w Rydze. Sesja trzecia również dotyczyła „Wojen XVII wieku i ich konsekwencji w obszarze bibliotek”. Prof. UAM Rafał Witkowski omówił księgozbiór Kolegium Jezuickiego w Poznaniu w świetle katalogów bibliotecznych, a księgozbiór Władysława Konstantego Wituskiego w zamku Skokloster stał się przedmiotem rozważań mgr Joanny Zatorskiej-Rosén z Uniwersytetu Sztokholmskiego. Natomiast dr hab. Agnieszka Borysławska z Książnicy Pomorskiej im. S. Staszica w Szczecinie w swoim wystąpieniu skoncentrowała się na brandenburskim oblężeniu Szczecina w 1677 r. w kontekście spraw książki.

Drugi dzień obrad odbywał się również w dwóch budynkach. W Pałacu Działyńskich wszystkie trzy części objął temat przewodni pt. „Księgozbiory ziemiańskie, kościelne i innych instytucji podczas i po II wojnie światowej”. W sumie zaprezentowano 8 referatów. O księgozbiorze puławskiej biblioteki rolniczej mówiła mgr Agnieszka Bartuzi z Centralnej Biblioteki Rolniczej w Puławach, o restytucji polskich zbiorów bibliotecznych na przykładzie Biblii Płockiej i Pontyfikału Płockiego dr Monika Kuhnke z Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu i mgr Andrzej Jazdon z tej samej instytucji, o zagładzie biblioteki Chobienice. Po przerwie omówiona została biblioteka dworska rodu Taczanowskich (dr Emilian Prałat z UAM w Poznaniu), wojenne losy biblioteki Skórzewskich (mgr Renata Wilgosiewicz-Skutecka z Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu), księgozbiór Izabelli z Czartoryskich Działyńskich i jego wojenne dzieje (dr Agnieszka Łuczak z Biblioteki Raczyńskich). O okupacyjnych latach Biblioteki PAU mówiła dr Agnieszka Fluda-Krokos z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Ossolińskie straty wojenne w zasobach starych druków, szczególnie z kolekcji adelińskiej, przedstawiły dr Dorota Sidorowicz-Mulak i Agnieszka Franczyk-Cegła z Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. Z kolei w Bibliotece Uniwersyteckiej prezentowano referaty w ramach trzech sesji. Pierwsza zatytułowana „Między wojnami – twórcy i instytucje” objęła dwa wystąpienia: dr Alicji Przybyszewskiej z Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu poświęcone biografii Stefana Balickiego, cenionego w okresie międzywojennym autora książek dla młodzieży, pisarza związanego z poznańskimi kabaretami i rozgłośnią radiową, żołnierza na frontach I wojny światowej w świetle dokumentów z archiwum literackiego pisarza w zbiorach Biblioteki Raczyńskich, a drugie dr Ligii Henczel z UAM w Poznaniu prezentujący *Losy i znaczenie Biblioteki Polskiej w Rzymie w latach 1921–1946*. W kolejnej sesji, od strony bardziej praktycznej, w referatach naświetlono problem prewencji i ochrony zbiorów w przeszłości (mgr Paulina Mikołajczyk z Biblioteki Kórnickiej,

Prewencja i ochrona zbiorów – działania pracowników Biblioteki Kórnickiej w przeddzień II wojny światowej) oraz współcześnie (mgr Maria Romanowska-Zadrożna i inż. Krzysztof Osiewicz z Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, *Zabezpieczenie i ochrona bibliotek wobec współczesnych zagrożeń w okresie pokoju*). Szczególnie ten drugi referat wzbudził ożywioną dyskusję wśród zebranych osób połączoną z wymianą doświadczeń na temat tego typu zagrożeń oraz jedno wystąpienie poświęcono sposobom rekonstrukcji zbiorów bibliotecznych (prof. UAM Małgorzata Grzywacz, *„O księżde spalonych ksiąg” – nazistowska rewolucja – palenie ksiąg i próby odtworzenia utraconych zbiorów*). Po przerwie, w trzeciej sesji, podjęto jako temat przewodni „(Dez)organizację rynku książki podczas okupacji niemieckiej 1939–1945”. Prof. UKW Ryszard Nowicki z Bydgoszczy skomentował listy Edwarda Kuntzego napisane do Eustachego Gaberlego w okresie II wojny światowej, w których przedstawiono poglądy środowiska bibliotecznego na temat zniszczeń bibliotek w okresie wojny. Dr Tadeusz Zadrożny z PAN omówił dyskusję, jaka miała miejsce między Gustavem Abbem, szefem Głównego Zarządu Bibliotek w Generalnym Gubernatorstwie, i Kajetanem Mühlmannem, Pełnomocnikiem Specjalnym ds. Zabezpieczenia Dział Sztuki i Zabytków Kultury, dotyczącą przekazania do Staatsbibliothek w Krakowie obiektów bibliotecznych zabezpieczonych z terenów Generalnej Guberni. Z kolei prof. UAM Ewa Syska omówiła *Rynek starej książki i dzieł sztuki w okupowanym Poznaniu*.

W ostatnim, trzecim dniu, konferencji obrady odbywały się już tylko w Pałacu Działyńskich, ale tradycyjnie w trzech sesjach powiązanych wspólnym tematem „Krajobraz powojenny. Likwidacja skutków strat wojennych”. W części pierwszej dr Agata Wolska z Fundacji im. Zofii i Jana Włodków przybliżyła działalność Komisji Barkera na rzecz uzupełniania zbiorów zniszczonych europejskich bibliotek w powojennej Europie, a prof. UW Bożena Koredczuk wykazała wpływ II wojny światowej na losy wrocławskich bibliotek. Mgr Agata Michalska z Książnicy Pomorskiej im. St. Staszica w Szczecinie omówiła inkunabuły dawnego Gimnazjum Mariackiego w Szczecinie po II wojnie światowej. W sesji drugiej dr Anna Bujko z Biblioteki Uniwersyteckiej w Olsztynie, wykorzystując najstarsze zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej w Olsztynie, przeanalizowała książkowe znaki własnościowe będące źródłem do historii Warmii i Mazur. Od nieco innej strony na problem ustalenia proveniencji zbiorów popatrzył mecenas Maciej Obrębski z Kancelarii Obrębski Adwokaci i Radcowie Prawni z Poznania w referacie *Ustalenie proveniencji i podstawy prawne restytucji zasobów bibliotek prywatnych utraconych podczas II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu*. Wystąpienie to wzbudziło wiele pytań ze strony uczestników konferencji i było przedmiotem burzliwej dyskusji, bowiem pokazano możliwości, jakie dają przepisy prawne umożliwiające odzyskanie przez ich prawowitych właścicieli zbiorów prywatnych przejętych po II wojnie światowej i znajdujących się obecnie w różnych bibliotekach. Ostatnią sesję otworzył referat mgr Aleksandry Gniot z Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu poświęcony unikalnej kolekcji druków masonskich ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, które zostały pozyskane w wyniku akcji zabezpieczania opuszczonych i porzuconych księgozbiorów. Z kolei o wojennych grabieżach książek po Anschlussie Austrii w 1938 r. i roli w tej akcji Austriackiej Biblioteki Narodowej mówił mgr Justus Düren, pracownik tej biblioteki, badacz proveniencji księgozbiorów i numizmatów. Obrady zakończyło wystąpienie mgr. Norberta Kulpy z Wydawnictwa POMOST.PL, który z pasją

przedstawił obraz *Zburzenia Biblioteki Raczyńskich w świetle badań nad bitwą o Poznań w 1945 r.*, jednocześnie pokazał bardzo ciekawe zdjęcia z tej wojennej akcji.

Trudno omówić szczegółowo wszystkie wystąpienia, ponieważ było ich dużo, bez mała pół setki, ale już ta pobieżna charakterystyka referatów pozwala na refleksję, iż temat konferencji, szeroki, ale jednocześnie ciekawy, a niekiedy nawet kontrowersyjny, stał się inspiracją dla badaczy z wielu dyscyplin naukowych do podzielenia się wnioskami z badań, prowadzonych w różnych ośrodkach naukowych, zarówno w kraju, jak i za granicą. Na podkreślenie zasługuje podejmowanie dyskusji po każdej sesji, podczas których następowała wymiana doświadczeń i poglądów, co pozwoliło uczestnikom zapoznać się ze źródłami do badań nad proveniencją zbiorów przejętych, zabezpieczonych i skonfiskowanych w okresie działań zbrojnych, głównie w czasie II wojny światowej, ale też we wcześniejszych wiekach, jak i w latach powojennych.

Konferencja została bardzo dobrze przygotowana przez organizatorów. Towarzystwo jej wiele różnych akcji, mających na celu promocję bibliotek naukowych Poznania wśród uczestników konferencji. Można było zwiedzać następujące biblioteki: Bibliotekę Raczyńskich, Bibliotekę Uniwersytecką i Bibliotekę Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Każda z tych instytucji pokazała swoje najcenniejsze zbiory, w zasadzie cymelia, warte zobaczenia szczególnie przez pracowników i badaczy książki. Dodatkową atrakcją była wizyta w Muzeum Henryka Sienkiewicza. Ponadto uroczyste kolacje po każdym dniu obrad bardzo integrowały uczestników konferencji, a także służyły wymianie poglądów i doświadczeń badawczych między przedstawicielami różnych ośrodków naukowych.

W imieniu organizatorów konferencji dyrektor Biblioteki Raczyńskich mgr Anna Gruszecka podsumowała obrady i zapowiedziała, że planowane jest kontynuowanie takich spotkań co dwa lata, bowiem podjęta tematyka stanowi rozległe pole badawcze, wymagające dalszych, szeroko zakrojonych poszukiwań i analiz. Ta zapowiedź spotkała się z pozytywnym przyjęciem przez zebranych na sali obrad. Na podstawie wygłoszonych referatów ma zostać opublikowany tom studiów. Konferencję zamknął dyrektor Biblioteki Kórnickiej PAN prof. Tomasz Jasiński.

Trzydniową konferencję w Poznaniu zakończyła już w zasadzie w czwartym dniu, czyli w sobotę, wycieczka zorganizowana do Rogalina i Kórnik. Pałac w Rogalinie, siedziba rodu Raczyńskich, jest obecnie pięknie odrestaurowany dzięki funduszom unijnym, a cenna galeria obrazów przyciąga uwagę zwiedzających. Z kolei w Kórniku, w zamku Działyńskich, mieści się Biblioteka Kórnicka PAN. Uczestnicy konferencji mieli możliwość obejrzenia nie tylko wybranych dzieł z biblioteki, ale i cennych zbiorów muzealnych, co połączono z oprowadzeniem po salach zamkowych. Wizyta w tym miejscu była też okazją do przypomnienia zasług rodu Działyńskich dla kultury i nauki polskiej.